

LATİFİ TEZKİRESİ'NDE SECİLER VE TÛMCE ÖZELLİKLERİ

*İbrahim TOSUN**

ÖZET

Şair tezkireleri, Osmanlı Edebiyatında XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar kaleme alınan, biyografi ve antolojilerdir. XVI. yüzyılda yazılmış olan Latîfî Tezkiresi bu türün Anadolu'daki ikinci ve en önemli örneğidir. Tezkiresinde her şaire sanatına ve yeteneğine göre yer ayıran Latîfî, diğer tezkirecilere göre daha sade bir dil kullanmış, seci'lere oldukça fazla yer vermiştir. Seci, üslûbu belirleyen bir özellik olarak, tümceyi bitiren yüklemelerde (eylem tümcelerinde), genellikle Türkçe sözcükler arasındadır. Bu durumdaki tümce sonu secilerinin bir bakıma nokta yerine de kullanıldığı görülmektedir. Secilerin kullanımı Latîfî'nin ele aldığı kişiler bakımından eşit dağılımlar göstermemekte, Zâtî ile ilgili kısımda 22 seci bulunduğu halde; Sinan Paşa'nın anlatıldığı metinde sadece 7 seciye rastlanmaktadır. Anlatımında genellikle karmaşık, sıralı, birleşik tümceleri tercih eden Latîfî, söylemek istediklerini doğru tasarlayıp planlayarak, sağlam bir kompozisyon içinde, eksiksiz vermeye özen göstermiş, devrik yapılı tümceler kullanmamıştır. Bütün tümcelerinin kurallı olması ve söylenmek isteneni net olarak ifade etmesi onun, titiz, planlı ve sağlam üslûbunun bir sonucudur.

Anahtar Sözcükler: tezkire, seci, tümce, ek-eylem, dizim bilgisi.

SECIS IN THE TEZKIRE OF LATİFİ AND CHARACTERISTICS OF SENTENCES

ABSTRACT

Poet *tezkires* have been used as biographies / anthologies of poets in Ottoman literature from the 16th century until the 20th century. The *tezkire* of Latîfî, written in the 16th century, is the second and most important example of this genre in Anatolia. In his *tezkire*, dedicating some space to each poet according to their art and abilities, Latîfî's language was plainer than those of other writers of *tezkire* and he allowed quite a lot of space to *seci*'s. *Seci* (rhyme in prose), as characteristic of style, appears in verbs that end the sentence (in action sentences), generally among Turkish words. Such end-of-sentence *seci*'s are also seen to be used instead of full stops. The use of *secis* does not show an equal distribution regarding the persons taken up by Latîfî; while there are 22 *secis* in the section on Zâtî, only seven *secis* are to be found in the text on Sinan Pasha. Preferring usually complex, sequential, composed sentences in his narrative, Latîfî has taken pains to present his meaning by planning and designing accurately in a

* Yrd. Doç. Dr., Tunceli Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. E-mail: itosun62@hotmail.com

sound and complete composition, without using inverted sentences. The fact that all his sentences are regular and express the meaning clearly, is a result of his meticulous, planned and solid style.

Key Words: *tezkire, seci, harmony, sentence, syntax*

Giriş

Arapça zıkr kökünden türetilmiş olan tezkire, hatırlamaya vesile olan şey¹ anlamına gelmektedir. Günlük dilde çok farklı ve çeşitli anlamlar kazanmış olan bu sözcük edebiyat terminolojisinde de geniş bir kullanım alanı bulmuş, Osmanlı toplumunda her meslekten kişilerin künyelerini içine alan bir türün adı olmuş, fakat daha yaygın ve kesintisiz olarak devamlılığını şairlerin hayatları ve şiirleri hakkında bilgi veren kitaplarda ortaya koymuştur. Modern yazındaki biyografi veya antoloji sözcüklerine karşılık, yaygın olarak kullanıldığı görülen tezkire, insanların, özellikle de tanınmış kişilerin, şairlerin hayatlarını anlatan bir türdür. Anadolu’da gelişen Türk edebiyatı içinde, tezkire türünün ilk örnekleri XVI. yüzyılda verilmiş, özellikle şair tezkireleri² alanında XX. yüzyıla kadar, çok önemli eserler oluşturulmuştur. XVI. yüzyılda yazılmış olan Latîfi Tezkiresi bu türün Anadolu’daki ikinci ve en önemli örneklerinden biridir.

Latîfi Tezkiresi, Anadolu sahası Türk edebiyatının ikinci tezkiresidir. 1546 yılında tamamlanarak Kanunî’ye sunulmuş olan eserin asıl adı “Tezkiretü’ş-şuarâ ve Tabsıratü’n-nüzemâ”dır. Bir mukaddime, üç fasıl ve bir hatimeden oluşan bu eser, 334 şairin biyografisini içermektedir³.

Latîfi, hayat hikâyelerine şairlerin doğum yerlerini vererek başlar. Daha sonra, ele aldığı şairin nasıl, nerede ve kimlerden eğitim aldığı; sanatsal yönünü, şiirlerinden de kısa örnekler vererek, gerçekçi ve isabetli bir dille anlatır. Mümkün olduğunca şairlerin ölüm tarihlerini de belirterek biyografiyi bitirir.

Latîfi, tezkiresini oluştururken, Molla Camî’nin “**Baharistan**”ı, Ali Şir Nevayî’nin “**Mecalisü’n-nefâis**”i ve Sehî Bey’in “**Heşt Bihişt**”ini örnek almış; fakat onların kronolojik tasnifi yerine alfabetik sırayı tercih etmiştir⁴.

Latîfi Tezkiresinin ilk basımı 1314’te, Ahmed Cevdet tarafından yapılmıştır⁵. Theodor Chabert eserin özetini, O. Rescher ise tüm metnini Almancaya çevirmiştir. Rıdvan Canım’ın tenkitli metnini hazırladığı tezkire, Mustafa İsen tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır⁶. Walter Guilford Andrews de eser üzerinde akademik bir çalışma yapmıştır⁷. Eser üzerine yapılmış bir sentaks çalışması da vardır⁸.

Latîfi’nin, tezkiresinden başka, şu eserleri de bulunmaktadır:

Risale-i Tarif-i Evsâf-ı İstanbul.

¹ Rıdvan Canım, **Latîfi Tezkiretü’ş-şuarâ ve Tabsıratü’n-nuzamâ (İnceleme-Metin)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 1.

² Mustafa İsen-Filiz Kılıç-İ. Hakkı Aksoyak-Aysun Eydurhan, **Şair Tezkireleri**, Grafiker yay., Ankara, 2002.

³ Filiz Kılıç-Ayşe Yıldız, “Sehî, Latîfi ve Aşık Çelebi Tezkirelerinden Hareketle XVI. yy. Tezkirelerinde Bazı Üslûp Özellikleri”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, TDK yay. Ankara 2004, s. 1821’deki dipnot.

⁴ Rıdvan Canım, **age**, s. 13.

⁵ Ahmet Cevdet, **Tezkire-i Latîfi**, İstanbul 1314, 381 s.

⁶ Mustafa İsen, **Latîfi Tezkiresi**, Kültür Bak. Yay., Ankara 1990, 531 s.

⁷ Filiz Kılıç-Ayşe Yıldız, **agm**, s. 1821’deki dipnot.

⁸ Cengiz Alyılmaz, **Latîfi Tezkiresinin Sentaks Yönünden İncelenmesi** (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1988, 167 s.

Füsul-i Erba'a.

Subhatü'l- Uşşâk.

Nazmü'l- cevahir.

Divan.

Esmâ-i Suveri'l-Kur'an.

Enisü'l-Füsehâ.

Münâzara-i Latîfî.

Rebîyye-i Ezhâr.

Her şaire sanatına ve yeteneğine göre yer ayıran Latîfî, diğer tezkirecilere göre daha sade bir dil kullanmış, seci'lere oldukça fazla yer vermiş ve anlatımında genellikle karmaşık, sıralı, birleşik tümceleri tercih etmiştir.

Rıdvan CANIM'ın "Latîfî Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsıratü'n-nuzamâ" adlı çalışmasından alınan Ahmed-i Dâ'î (s. 165-167), Mevlânâ Zâtî (s. 262-264), Sinân Paşa (s. 309-310), Mevlânâ Şeyhî (s. 337-339), Kâzımî (455-456), Seyyid Nesîmî (s. 523-525), Yahyâ Beg (s. 578) ile ilgili ve belirtilen sayfalar arasındaki biyografi kısımları, şairlere ait olan şiirler dışarıda bırakılarak, incelenmiştir. Bu sayfalardaki nesir parçalarının daha geniş yer tutması bu kısımların değerlendirilmesinde bir ölçüde etkili olmuştur. Sadece Latîfî'ye ait olan, onun, şairlerin hayatları ve sanatlarıyla ilgili düşüncelerini yansıtan nesir metinlerinden 155 tümce ve yaklaşık olarak 96 secili yapı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, Latîfî Tezkiresi'nden alınmış, muhtelif metinlerden elde edilen 155 tümce ve 96 secili yapı değerlendirilerek eserdeki seciler ve tümce özellikleri incelenmiş, eserin genelinde secilerin görünüş ve yapılaş şekli ile tümce türleri hakkında bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

1. Seciler

Tezkirelerde nesir üslûbunu oluşturan en önemli unsurlardan biri olan seci, "fıkra" adı verilen, bugün "tümcecik" olarak tanımlanabilen ibarelerin veya tümcelerin sonunda yer alan sözcükler arasındaki ses benzerliğine denir. Mensur metinlere ahenk kazandıran ve onları şiirselliğe (şirde de aynı paralel yapılar bir ahenk unsuru olarak yer almaktadırlar⁹) yaklaştıran bir inşa elemanı olarak, Klasik Osmanlı edebî metninin tamamında görülmektedir¹⁰. Bu kadar yaygın kullanılmasının nedeni, hem metinlere bir ses ritmi kazandırdığı hem de ifade kalıplarının akılda kalmasını kolaylaştırdığı içindir¹¹.

Tezkire yazarlarının aynı zamanda birer şair olmaları, şiirin vazgeçilmezleri olan vezin ve uyağı çok iyi bilmeleri, ayrıca sanatsal maharetlerini nesirde de göstermeye çalışma kaygıları, mensur metinlerde secinin yaygın olarak kullanılmasının başka bir nedenidir.

Klasik Osmanlı edebî metinlerinde noktalama işaretleri kullanılmadığı için bu metinlerde, tümceciklerin ve sıralı tümcelerin sonunda yer alan seciler, yargı birimlerinin kesintisiz uzayıp gitmesini önleyen, upuzun karmaşık tümcelerde çeşitli anlam durakları yaratan, virgül veya noktalı

⁹ Muhsin Macit, **Divan Şiirinde Âhenk Unsurları**, Ankara 1996, s. 42-56.

¹⁰ Filiz Kılıç-Ayşe Yıldız, **agm**, s. 1822.

¹¹ Aslında aynı dönem Türk şiirinde de gerek ahenk ve gerekse maharet göstermek, derin anlamlar yaratmak amacıyla çeşitli söz ve anlam sanatlarına geniş yer verilmiştir. Bu konu için bkz. Cem Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yay., Ankara 1995, s. 405-500.

virgöl görevi de üstlenmektedir. Secili yapılardan sonra gelen redif görevli ek ve sözcüklerin tümcenin bittiğini göstermeleri dikkate alındığında, aslında secilerin özellikle tümce sonunda nokta yerine de kullanıldıklarının kanıtıdır. Tezkirede genellikle iki, bazen de üç tümce arasında örgütlenmiş secilere rastlanmaktadır. Beşli veya altılı tümce arasında kurulan secilere fazla yer verilmemiş (Bu seciler başarılı sayılmayan seci grupları olarak değerlendirilmektedir¹²) ve aynı seslerin sürekli tekrar edilmesinden kaynaklanan monotonluğa düşülmemiştir.

Seci, Latîfî Tezkiresi'nde hem aynı tümce içinde hem de ikili ve üçlü tümceler arasında oldukça yaygın kullanılmış, Ya sıralı tümcelerde “ve” ile ortak çekim eklerine bağlanmış ya da peş peşe gelen bağımsız tümcelerde aynı çekim eklerini alarak, tezkirede üslûbu belirleyen en önemli unsurlardan biri olmuştur.

1.1. Tümce İçi Secileri

Toplam 96 secinin 45'i tümce içinde bulunmaktadır. Bunlar, genellikle bağlaçlarla bağlanmış, bazen de bağlaçsız olarak peş peşe sıralanmış sözcükler ve sözcük grupları arasında görülürler. Bu secileri oluşturan sözcüklerin tümü ad ve ad soyludur. Tümce içinde, yüklem dışında, herhangi bir öge (özne, nesne, tümleç) durumundadırlar. Büyük bir çoğunluğu Arapça ve Farsçadır. 45 seciden sadece ikisi Türkçe sözcüklerle kurulmuştur.

Arapça ve Farsça

âhir – kâdir – zâhir – mâhir (s. 456)

behre – şöhre (s. 263)

bûm – rûm (s. 263)

bülend – ercümend (s. 263)

dâniş – fâhiş (s. 263)

dârât – izâfât (s. 167)

derc – harc (s. 310)

dîniyye – yakîniyye (s. 310)

duhûl – vusûl (s. 456)

Dürer – Gurer (s. 165)

eş'âr – güftâr (s. 262)

fakîr – hakîr (524)

fâyide – 'âyide (s. 338)

fezâ – hevâ (s. 263)

fursat – ruhsat (s. 262)

gâfil – şâmil (s. 166)

huyût – hutût (s. 165)

îrâd – îcâd (263)

irşâd – reşâd (310)

¹²Ayşe Yıldız, *Eski Türk Edebiyatında Seci* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s. 225.

- iskât – ibahât (s. 455)
 kâl – bed-hâl – bî-mecal – kâl ü kâl (s. 455)
 kelimât - ‘ibârât (s. 455)
 kudret – cevdet (s. 578)
 kusûr – fütûr (455)
 lakb – sakb (s. 456)
 ma’ânî – sâni (s. 262)
 makâl – kâl ü kâl (s. 263)
 mefacân – cân (s. 338)
 mertûm – merhûm (s. 166)
 mihr – sipihr (s. 337)
 müyesser – mukadder (s. 262)
 nagamât – nakarât (s. 165)
 nizâm - intizâm (s. 165)
 sagîr – kıtmîr (s.166)
 selef – halef (s. 262)
 sermende – efgende (s. 338)
 sûret – sîret (s. 263)
 tarikât – hakikat (s. 456)
 tevhidât – tecelliyât – zât – sıfât (s. 339)
 ulemâ – fuzalâ (s. 310)
 üslûb – meslûb (s. 165)
 yegâne – ferzâne (s. 263)
 yemîn – cebîn (s. 263)

Türkçe

- itmek – gitmek (s. 337)
 olmagın – kılmagın (s. 455)

1.2. Tümce Sonu Secileri

Değerlendirilen metinlerden çıkarılan 96 seciden 51’i tümce sonunda bulunmaktadır. Bunların genellikle ya sıralı ya da bağımsız tümcelerde kullanıldığı görülür. Bu secilerin çoğu Türkçe sözcüklerle kurulmuştur. Tamamı çekimli fiil, yani yüklemdir. Tümce sonunda görülen ve Arapça, Farsça ad ya da ad soylu sözcüklerle kurulu olanların tümü ise i- yardımcı fiili ile çekimlenmiş, ortak ek- eylem ekiyle bağlanmış, ad tümcesi oluşturmuş secilerdir. Nesir paragraflarında, peş peşe gelen tümcelerde genellikle ikili, ikinci derecede üçlü, daha seyrek olarak da dördümlü diziler biçiminde, oluşturuldukları görülmektedir.

Arapça ve Farsça

- bi-bedel – darb-ı mesel (idi) (s. 310)
 birâderi – fazîlet-perveri (idi) (s. 309)
 Bukratı – Sokratı (idi) (s. 338)
 dânişmend – bî-mânend (idi) (s. 455)
 fâsid – şâhid (dür) (s. 165)
 fesânedür – bahânedür (s. 339)
 haberdâr – esrâr (idi) (s. 525)
 hikmet-dân – derdmendân (idi) (s. 337)
 ihâm – kelâm (dur) (s. 166)
 ilhâd – ifsâd – i'tikâd (olur) (s. 455-456)
 isi-dem – huçeste-kadem (idi) (s. 337)
 kudemâsından – hulefâsından (idi) (s. 337)
 marûf – mevsûf (idi) (s. 337)
 mashûbdur – mergûbdur (s. 339)
 mümtâzlarından – imtiyâzlarından (dur) (s. 578)
 pişîn – pesîn (dür) (s. 524)
 sâbık – fâyık (dur) (s. 165)
 selef – halef (idi) (s. 262)
 ser-çeşmesi – eşmesi (dür) (s. 524)
 şâ'iri – mâhiri (idi) (s. 337)
 şu'arâsı – pîşvâsı (dur) (s. 262)
 zâhir – müzâhir (dür) (s. 263)
 zü-fünûn – reh-nümûn (dur) (s. 455)

Türkçe

- bezdüreyidi – gezdüreyidi (s. 338)
 bildi – oldu (s. 310)
 bulmuşdur – gelmişdür (s. 524)
 bulmuşlardur – olmuşlardur (s. 456)
 eylemez – söylemez (s. 455)
 gelmemişdür – salmamışdur (s. 263)
 gelmişler – olmuşlar (dur) (s. 337)
 gelür – kılur (s. 338)

Turkish Studies

- gitdi – itdi (s. 525)
 ider – gider (s. 524)
 iletdiler – söyletdiler (s. 456)
 imiş – dimiş (s. 166)
 irişdi – karışdı (s. 455)
 itmişdi – gitmişdi (s. 167)
 itti – gitti (s. 263)
 kılmışlar – bulmuşlar (dur) (s. 524)
 olamaz – bulamaz (s. 525)
 olaydı – bulaydı – geleydi (s. 262)
 olmadılar – bulmadılar (s. 339)
 olmamışdur–bulmamışdur (s. 262)
 olmuş – bulmuş (dur) (s. 263, 309-310)
 olur – bulur (lar) (s. 456)
 olurdu – bulurdu (s. 337-338)
 urur – virür – görür (ler) (s. 455)
 virür – görür (ler) (s. 455)
 virürlerdi – görürlerdi (s. 310)
 yokdur – çokdur (s. 339)
 yuya – koya (s. 338)

Ortak ek-eyleme bağlanmış olan seciler (Arapça ve Farsça sözcüklerle kurulanlar) sıralı ve karmaşık tümcelerin sonunda; ayrı ayrı çekimlenmiş olanlar (Türkçe sözcüklerle kurulanlar) ise daha çok birbirinden bağımsız tümcelerin (bazen karmaşık ve sıralı tümcelerin) sonunda bulunurlar.

Sözcüklerdeki son ses benzerliğine dayanan ve Türk edebiyatında süslü nesrin doğmasını sağlayan¹³ seci, vezin bakımından uyumlu sözcükler arasında olup olmamasına ve secili yapıların ortak ek ya da sözcüğe bağlanıp bağlanmamasına göre çeşitli türlere ayrılır. Secinin, sadece sözcüklerin son ses benzerliğine dayanan **mutarraf seci**, hem son ses benzerliğine hem de sözcüklerin vezin yönünden yarı uyumuna dayanan **mütevazi seci**, birbirine paralel iki tümceciğe, tümceciğlerdeki bütün kelimelerin karşılıklı olarak vezin bakımından tam uyumlu olmasına ve son ses benzerliğine dayanan **murassa seci** gibi çeşitleri vardır¹⁴.

Türkçe sözcüklerde vezin söz konusu olmadığından, bunlarla sadece mutarraf seci kurulabilmiştir. Arapça ve Farsça sözcüklerde ise hem mutarraf, hem mütevazi hem de murassa secilere rastlamak mümkündür.

Nesirde seci büyük ustalık gerektiren oldukça zor bir sanattır. Buna bir de sözcükler ya da tümceler arasındaki vezin uyumu eklendiğinde zorluk derecesinin daha da artacağı muhakkaktır.

¹³İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 469.

¹⁴Filiz Kılıç-Ayşe Yıldız, **agm**, s. 1830; İskender Pala, **age**, s. 469

Bu nedenler tercih edilecek seci türünde etkili olduğundan, Klasik Osmanlı nesrinde daha çok mutarraf, ikinci sırada mütevazi, üçüncü sırada ise murassa seciler kullanılmıştır. Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi tezkirelerinin mukaddimelerindeki secileri çeşitlerine göre sınıflandıran Filiz Kılıç bu mukaddimelerde toplam 591 mutarraf, 221 mütevazi, 54 murassa seci olduğunu tespit etmiştir¹⁵. Mutarraf secinin yaygınlığı Türkçe sözcüklerde de kullanılabilir olmasının ve vezin kaygısı güdülmemesinin bir sonucudur.

Nesirde uyaklı olan sözcükler tek tümce içinde aynı sözcük ile bağlanmayıp kendi hallerine bırakıldıklarında **mutlak seci (seci'-i mutlak)** meydana gelir. Latîfî Tezkiresinde mutlak seci örneklerine seyrek de olsa rastlanmaktadır:

...ol üslûb (,) meslûb olup ... (s. 165).

Eğer secili sözcükler bir sözcükle bağanmışsa¹⁶, aynı yüklemde birleşmişse (aynı yükleme bağlanmışsa) **mukayyed seci** oluşur. Tezkiredeki secilerin büyük bir bölümü mukayyed seci biçimindedir. Bunlar ya ortak yükleme ya da ortak ek-eyleme bağlıdır:

... selef ve ... halef itdi. (s. 262)

... şu'arâsı ve ... pîşvâsıdır. (s. 262)

... fırsat u ruhsat bulaydı. (s. 262)

... derc ü harc itmişdür. (s. 310).

Redifli uyak şeklinde olanlara ise **mefruk seci** adı verilir. İki ayrı tümcede geçerli olan secidir¹⁷. Metinlerdeki secilerin neredeyse tamamı redifle birlikte kullanılmış mefruk secilerdir:

... mümtâzlarından(dır) ... imtiyâzlarındandır. (s. 578)

... haberdâr idi ... esrâr idi. (s. 525)

... kılmışlar(dur) ve ... bulmuşlardur. (s. 524)

... ilhâd olur ve ... i'tikâd olur. (s. 455-456)

... virürlerdi ve ... görürlerdi. (s. 310)

... fâsiddür ve ... şâhiddür. (s. 164).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, tezkireden çıkarılan seciler genellikle ortak çekim eklerine (aynı zaman ve kişi ekleri ya da aynı ek-eylem eki) bağlanmış, redifli mefruk seci veya mukayyed seci biçimindedirler.

2. Tümce Özellikleri

Dil bilgisinin tümce ve tümcecikleri inceleyen, onların üstlendikleri görevleri belirten kolu “sentaks”tır. Türkçede tümce bilgisi, dizim bilgisi veya söz dizimi (Aksan dizim bilgisi ve söz dizimi sözcüklerini bitişik yazmıştır¹⁸) olarak karşılık bulan “sentaks” bir yandan tümceyi oluşturan öğeler üzerinde çalışırken, bir yandan da tümceleri anlam, öğelerinin diziliş sırası, yüklemine türü ve yapıları bakımından inceler¹⁹.

¹⁵Filiz Kılıç-Ayşe Yıldız, **agm**, s. 1830.

¹⁶ İskender Pala, **age**, s. 469.

¹⁷ İskender Pala, **age**, s. 469.

¹⁸ Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yay., Ankara 2003, s. 29.

¹⁹ Doğan Aksan, **age**, s. 29-30.

Latîfî Tezkiresindeki tümceler, yüklemnin yerine, türüne; anlamına, yapısına göre değerlendirildiğinde, (İncelenen metinlerde toplam 155 tümcenin verilerinden yola çıkılmıştır.) tümcelerin şöyle bir dağılım sergilediği görülmektedir:

Tümcede görev üstlenen her sözcük ya da sözcük grubuna “öge” denir. Ögeler tümce içinde belli kurallara göre sıralanırlar. Türkçede ögelerin tümcedeki sıralanışı, **özne + tümleç + yüklem** biçimindedir. Bu şekilde örgütlenmiş tümcelere **düz (kurallı) tümce** denir²⁰. Türkçenin yapısında, yüklemnin sonda olmadığı **devrik tümce** diye adlandırılan tümceler de vardır. Bu tür tümceler daha çok konuşma dilinde, atasözlerinde, deyimlerde, deneme türü yazılarda ve şiirde görülür²¹. Konuşma dilinde, düşüncenin, genellikle doğal akışı içinde örgütlenmeye zamanının olmaması, şiirde ezgiselliğin (uyak, redif vb.) ön planda olması, devrik tümce kullanımının nedenlerindedir. Nedenlerden biri de eylemin öncelenmek istenmesidir. Teskireden çıkarılan tümceler yüklemnin yerine göre değerlendirildiğinde:

Kurallı Tümce: 155 adet.

Âşık kendü vücûdın ifnâ idüp ‘ayn-ı ma’şûk olduğu makâmdur. (s. 525)

Sultân Murâd Hân Gâzî devrinde gelmişler ve Seyyid Nesîmî ile Burûsada cem’ olmuşlardır (s. 337).

Ammâ harekâtlarında âsâr-ı dalâlet görünür ve mukârenetlerinden ‘alâyim-i şekâvet fehm olunur (s. 455).

Devrik Tümce: 0.

İncelenen 155 tümcenin tamamının kurallı tümce olduğu görülmekte, şiirde ve konuşma dilinde karşılaşılan devrik tümce örneğine rastlanmamaktadır. Bu durum, tezkirenin metin örgüsünün, düşüncenin doğal akışı içinde tasarlanıp örgütlenmiş tümcelerden oluştuğunu göstermektedir.

Türkçede tümcenin ana ögesi yüklemdir ve tümce yüklem üzerine kurulur. Yüklem, yargıyı üzerinde taşıyan, çekimlenmiş eylem, ad ya da ad soylu sözcük veya sözcük grubudur. Yüklemi eylem (fiil) olan tümceye **eylem tümcesi**, yüklemi ad ya da ad soylu sözcüklerden kurulu tümceye ise **ad tümcesi** denir²². Ad tümcelerinin yüklemeleri, i(-< er-) yardımcı fiilinin çeşitli zamanlarda çekimlenmesiyle oluşurlar. Buna göre:

Eylem (Fiil) Tümcesi: 72 adet.

Sultân Mehmed Hâna hâce olmuşdur ve beyne’l-vüzerâ H’âce Paşa lafzıyla şöhret bulmuşdur. (s. 309–310).

Bu dâhi ol mi’râcı buldı. (s. 525)

Fi’l-mesel bir tabak Dürer ü Gureri huyût-ı hutûta çeküp ismin İkdü’l-Cevâhir komışdur. (s. 165)

Gerçi Fazla irişmiş ve ‘ilm-i hurûfî andan görmüş idi. (s. 524)

Ad (İsim) Tümcesi: 83 adet.

Asrında re’îsü’l-‘ulemâ ve kıdve-i fuzalâ idi. (s. 310)

Eş’ârı vird-i zebân-ı ‘uşşâk ve kendü zâtı dahî ma’lûm u meşhûr-ı âfâkdur. (s. 264)

²⁰ Süer Eker, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay., Ankara 2003, s. 386.

²¹ Süer Eker, **age**, s. 387.

²² Mustafa Özkan-Veysi Sevinçli, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, 3F Yay., İstanbul 2008, s. 127-140.

Bakıyye-i şu'arâ-i selef ve kıdve-i fusehâ-i halef idi. (s.262)

Latifi tezkiresinde ad ve eylem tümceleri sayı bakımından birbirine yakın bir oranda kullanılmışlardır.

Nesirde eylem tümceleri olay paragraflarında daha yaygın kullanılırlar. Tezkire metinlerinde durum ve tasvir ön planda olduğu için, bu anlatım biçimine uygun düşen ad tümceleri de biraz daha fazlaca kullanım alanı bulmuştur.

Tümceler, bildirdikleri yargının gerçekleşip gerçekleşmemesine, yani ortaya konan hükmün menfi ya da müspet olmasına göre **olumlu tümce** ve **olumsuz tümce** diye iki gruba ayrılırlar. İfadesi varlık anlamı taşıyan tümceler olumlu, yokluk anlamı taşıyanlar ise olumsuzdur²³. Ele alınan tümceler, ilettikleri yargının, hükmün, fikrin olumlu ya da olumsuz olması bakımından değerlendirildiğinde şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır:

Olumlu Tümce: 139 adet.

Nakl olunur ki bir hengâmede bast-ı bisât idüp hengâmegirlük iderken ta'rîf-i tûtîyâ ve tavsîf-i kuhl-i cilâ eylerken kısım-ı nisâdan bir 'ârifemezbûrun hengâmesine râst gelür ve tûtîyâ satarken dîde-i remed-dîdesine nazar kılır. (s. 338)

Mecmu'-ı meşâyîöh-i muvahhidin hod tevhîdi inkiyâd-ı şer'-i şerîfde bulmuşlardır ve cemi'-i kâlibîn ü vâsılîn kurb-i kurbiyyeti Cenâb-ı Hazret-i Hakka sebîl-i şer'-i Rasûl-i mübîn ile vâsıl olmuşlardır. (s. 456)

İrâd-ı sanâyi'-i bedî'yyede anun bir tab'-ı dânişi vardı ki şu'arâ-i zamân ile anun beyninde bahr ile katre ve mihr ile zerre kadar tefâvüt-i fâhişi var idi. (s. 263)

Tezkirede olumsuz tümce sayısının yok denecek kadar az olması, Latîfi'nin şairleri ve şiiirlerini değerlendirirken iyimser bir yaklaşım sergilediğini, yergiden ziyade övgüye yer verdiğini göstermektedir.

Olumsuz Tümce: 16 adet

Bu hâlde iken dürûg idüp ve kuhl diyü halkun gözine gil urma. (s. 338)

Nuzemâ nezâyirde semend-i tab'-ı bülend ile sebkât itmek degül hem-'inân olmadılar ve kabûl-i halka ol mertebede mahall-ü hayyiz bulmadılar. (s. 339)

Mahall-i medhde memdûh degüldür. (s. 166-167)

Tümce, düşünce ya da duyguların yargısal bütünlük içinde dil ortamına yansımalarıdır. Duygu ve düşünceler bağımsız, tek yargılı tümceler biçiminde dile yansıdığı gibi, bir temel yükleme göre örgütlenmiş, birbirine bağımlı birçok yargı biçiminde kurulmuş tümcelerle de ifade edilebilir. İletişim aracı olarak tümcelerden yararlanıldığında, iletilmek istenen yargının basit/karmaşık, kısa/uzun olması, tümcenin yapı bakımından nasıl olması gerektiğini de belirlemektedir. Aynı zamanda tümcelerin yapısal özelliklerini belirleyen başka bir unsur da o tümceyi oluşturan dilin gelişmişlik ve işlenmişlik düzeyidir. Dillerin ses-sözcük-tümce kronolojisinde geliştiği göz önüne alındığında, tümcelerin de önceleri genellikle basit yapıları oldukları ve dilin gelişimine bağlı olarak (yazı dili olma gibi) zamanla birleşik ve karmaşık yapılara dönüştükleri söylenebilir.

Bu durum, dilde çok farklı yapıda tümcelerin oluşumuna imkân sağlar. Buna göre, tek bir bağımsız yargıyla kurulmuş tümceye **yalın (basit)**, birden fazla yan yargının tek bir temel yargı

²³ M. Kaya Bilgegil, **Türkçe Dilbilgisi**, Dergah Yay., İstanbul 1984, s. 57.

içinde örgütlendiği tümce türüne **birleşik**, anlamca tamamlanmış birden fazla tümcenin virgül, noktalı virgül ya da bağlaçlarla birbirine bağlanmasıyla oluşan tümcelere **sıralı**, içinde, birden fazla, farklı yapıda tümcenin yer aldığı daha hacimli tümcelere **karmaşık**, herhangi bir nedenle yüklemi eksik olan tümce çeşidine de **eksiltili (kesik) tümce** denmektedir.²⁴ Eldeki tümcelere bu ayrımlara göre bakıldığında:

Yalın (Basit) Tümce: 26 adet.

Vilâyet-i Anadolu'da Kazâbâd kurbindendir. (s. 455)

Hızır Beg oğludur. (s. 309)

Mahall-i medhde memdûh degüldür. (s. 166-167)

Yalın yapıda olan tümceler daha çok biyografilerin ilk tümceleridir. Bunlar genellikle her şairle ilgili ilk paragrafların giriş tümceleri olarak kullanılmıştır.

Birden fazla yan yargının tek bir temel yargı içinde örgütlendiği tümce türü olan **birleşik tümce**'ler²⁵, yan tümceciğinin tam donanımlı olup olmamasına göre ikiye ayrılırlar. Yan tümcesi tam donanımlı olanlarda yan tümceler zaman ve kişi kategorileri bakımından eksiksizdir ve temel tümceye bağlanma bir koşulla ya da bir edat ve bağlaçla gerçekleşir, bazen de yan tümce temel tümcenin içinde bulunur²⁶. Yan tümcesi tam donanımlı olan birleşik tümceleri **şartlı birleşik tümce**, **ki'li birleşik tümce**, **edatlı birleşik tümce** ve **iç içe birleşik tümce** gibi alt gruplara ayırmak mümkündür. Yan tümcesi tam donanımlı olmayan birleşik tümcelerde yan tümceler zaman ve kişi kategorisinde çekimlenmeden, eylemsi ekleriyle temel tümceye bağlanırlar²⁷. Bu şekilde oluşmuş birleşik tümceler de **girişik tümce** olarak adlandırılmaktadır²⁸. Eldeki 155 tümce bu bakımdan değerlendirildiğinde, birleşik tümce yapısında olan 28 tümce tespit edilmekte ve bu tümceler, yan yargı ile temel yargı arasındaki bağa göre şöyle bir dağılım göstermektedirler:

Birleşik Tümce: 28 adet.

Şartlı Birleşik Tümce: Müstakil örnekleri hiç yok. Sadece karmaşık cümleler içinde bazı şart cümleciklerine rastlanmaktadır.

Ki'li Birleşik Tümce: 5 adet.

İrâd-ı sanâyi'-i bedî'iyyede anun bir tab'-ı dânişi vardı ki şu'arâ-i zamân ile anun beyninde bahr ile katre ve mihr ile zerre kadar tefâvüt-i fâhişi var idi. (s. 263)

Ne ân (dır) ki şimdüki gibi mürteşilere ekkâllere ve kattâllere umûr-ı 'âmmeyi sipâriş iderlerdi. (s. 310)

Ammâ erbâb-ı tarîkatdan ba'zılar didi ki Nesîmî Fazlullâhî degüldür belki (belli ki) Ni'metu'llâhîdür. (s. 524)

İç İçe Birleşik Tümce: 2 adet

Ol makâli ne makâmda söylemişdür bilürdi. (s. 525)

Zîrâ matla'-ı merkûmun mısra'-ı sânisinde (,) benüm yârüm gibi fitne(dür) dimiş. (s. 166)

²⁴ Tahir Nejat Gencan, **Dilbilgisi**, Ayraç Yay., Ankara 2001, s. 146-169'da yalın tümce için yalın tümce, sıralı ve birleşik tümcelerde tümce ya da tümcecik yerine önerme, birleşik yerine ise bileşik sözcüklerini kullanmaktadır.

²⁵ H. İbrahim Delice, **Türkçe Sözdizimi**, Kitapevi Yay., İstanbul 2007, s.163.

²⁶ İlker Aydın, "Türkçede Yan Tümce Türleri Ve İşlevleri", **Dil Dergisi**, S: 126, Ankara 2005, s. 29-55.

²⁷ Beşir Göğüş, "Türkçede Cümlesilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri", **TDAY-Belleten**, TDK Yay., Ankara 1968, s. 89-142.

²⁸ Fuat Bozkurt, **Türkiye Türkçesi**, Cem Yay., İstanbul 1995, s. 354-367.

Girişik-Birleşik Tümce: 20 adet.

Âdet-i şu'arâ üzre gazel diyüp kasîde diyüp tahallus ta'yin itmek vâki' olmamışdur. (s. 310)

Bu hâlde iken dürûg idüp ve kuhl diyü halkun gözine gil urma. (s. 338)

‘Âşık kendü vücûdın ifnâ idüp ‘ayn-ı ma’şûk oldugı makâmdur. (s. 525)

Diyâr-ı Bagdâdda Nesîm adlu nâhiyeden oldugı münâsebetle Nesîmî tahallus itmişdür. (s. 523)

Anlamca tamamlanmış birden fazla tümcenin virgöl, noktalı virgöl ya da bağlaçlarla birbirine bağlanmasıyla oluşan tümce türüne **sıralı tümce** denir²⁹. Ortak ögesi bulunan bu tür tümceler **sıralı bağlı**, ortak ögesi bulunmayan, aralarında sadece anlamsal ilgi olanlar ise **sıralı bağımsız tümce** olarak adlandırılır. İncelenen metinlerde kullanılan sıralı tümce sayısı ve örnekleri şöyledir:

Sıralı Tümce: Toplam 44 adet.

Sıralı Bağlı Tümce: 40 adet

Ve eş'ârı hayli derdmendânedür ve ba'zı muhakkıkâne ve ba'zı rindânedür. (s. 578)

Sultân Murâd Hân Gâzî devrinde gelmişler ve Seyyid Nesîmî ile Burûsada cem' olmuşlardır. (s. 337)

Mecmû'-ı meşâyih-i muvahhidîn hod tevîdî inkıyâd-ı şer'-i şerîfde bulmuşlardır ve cemî'-i tâlibîn ü vâsılın kurb-i kurbiyyeti Cenâb-ı Hazret-i Hakka sebîl-i şer'-i Rasûl-i mübîn ile vâsıl olmuşlardır. (s. 456)

Sıralı Bağımsız Tümce: 4 adet

İsm-i şerifleri beyne'l eşrâf ve esnâ-yı ensâb ‘Abdülmenâf Seyyid ‘Imâdüddîndür ve kavm-i kalenderân u tâyife-i abdalân u ebrarâta pişvâ-yı pîşîn ve rehbar-ı reh-nümâ-yı pesîndür. (s. 523–524)

Ve bi'l-cümle evvelki üslûb-ı köhne battâl u fâsiddür ve tarz-ı şî'ri iktidârı naşâhiddür. (s. 165)

Ammâ harekâtlarında âsâr-ı dalâlet görünür ve mukârenetlerinden'alâyim-i şekâvet fehm olunur. (s. 455)

Hurûfîlerün Fazlullâh ser-çeşmesi ve Nesîmî ol çeşmenün bir eşmesidür. (s. 524)

İçinde, birden fazla, farklı yapıda tümcenin yer aldığı, çeşitli birleşik tümcelerden oluşmuş daha hacimli tümceler **karmaşık tümce** olarak adlandırılmaktadır³⁰. Tezkirede en çok kullanılan tümce türüdür. 155 tümce arasında karşılaşılan karmaşık tümce sayısı ve bazı örnekleri aşağıdaki gibidir:

Karmaşık Tümce: Toplam 57 adet.

Zîrâ ittifâk-ı meşâyih-i ekmelîn ve icma'-ı ehlu'llâh ve vahdet-âyîn-i ehl-i yâkîn budur ki tevîdî tekmlîl iden teklîfe inkâr eylemez ve mebde'ini bilen kimse me'âdını dahî mülâhaza idüp muktezâ-yı hilâf-ı şer' söz söylemez. (s. 455)

²⁹ Mustafa Özkan-Veysi Sevinçli, *age*, s. 169.

³⁰ M. Kaya Bilgegil, *age*, s. 97-98.

Ol meclisde hâzır olan 'ulemâ ve fuzalâ cümleten tahsîn ü teslim eylediler ve nev'an hicâb u hicânet hâsıl idüp gitdiler. (s. 456)

İlm-i hurûfî bunlar ihrâc eyleyüp ve Te'vilât-ı hurûfî ve işârât-ı cezm-i vukûfî ile 'azâ-yı insânda buldılar ve her 'uzvı bir harfe müşâbih ü müşâkile tutup yedi şekl-i celâle ve şerh u beyân olsa her harf mutazammın-ı risâledür dimişler. (s. 524)

Nakl olunur ki bir hengâmede bast-ı bisât idüp hengâmegîrlük iderken ta'rîf-i tûtîyâ ve tavsîf-i kuhl-i cilâ eylerken kısm-ı nisâdan bir 'ârifemezbûrun hengâmesine râst gelür ve tûtîyâ satarken dîde-i remed-dîdesine nazar kılır. (s. 338)

Herhangi bir nedenle yüklemi eksik olan tümcelere **eksiltili (kesik) tümce** denmektedir³¹. Tezkirenin değerlendirilen metinlerinde bu tümce türünün sadece bir örneğine rastlanmıştır:

Eksiltili (Kesik) Tümce: 1 adet.

Amma kavlı ü fi'lleri nâ-meşrû' ve kavlleri nâ-marazî ve gayr-ı mesnûn. (s. 455)

Sonuç

Yukarıdaki seci ve tümce örnekleri Latîfî Tezkiresinin bütünü hakkında konuyla ilgili bazı sonuçlar çıkarmamıza yetecek ipuçları vermektedir. Eserde gerek seciler gerek farklı yapıdaki tümceler tezkirenin tamamına eşit bir şekilde dağılmamıştır. Bazı sayfalarda seciler ve aynı yapıda tümceler yoğunlukta, bazı sayfalarda çok az kullanılmış ya da hiç kullanılmamıştır. Yine de yukarıdaki örneklerin sunduğu verilerden yola çıkarak aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Seci, üslûbu belirleyen bir özellik olarak Latîfî Tezkiresinde de ön plandadır. Birden fazla ses benzerliğine dayanan veya rediflerle bağlanan seciler yaygın olarak kullanılmıştır. Özellikle tümceyi bitiren yüklem (eylem tümcelerinde) secili Türkçe sözcüklerden seçilmiştir. Bu durumdaki tümce sonu secilerinin bir bakıma nokta yerine de kullanıldığı söylenebilir.

Seci ve aynı yapıda tümceler Latîfî'nin ele aldığı kişiler bakımından eşit dağılımlar göstermemektedir. Zâtî ile ilgili kısımda 22, Şeyhî'yle ilgili olanda 20 seci bulunduğu halde; Sinan Paşa'nın anlatıldığı metinde sadece 7 seciye rastlanmaktadır. Yine Nesimi'de 6 basit, 28 karmaşık, sıralı ve birleşik tümce yer alırken, Şeyhî'nin anlatıldığı nesir kısmında 2 basit, 27 adet çok yargılı tümce bulunmaktadır. Bu da gösteriyor ki Latîfî sanat yönünden daha üstün gördüğü kişileri daha sanatlı bir üslupla, daha uzun ve girift tümcelerle anlatmayı yeğlemiştir.

Latîfî, hangi şaire ne kadar değer biçtiğini üslûbuyla bir bakıma anlatmış olsa da, değerlendirmelerini titiz ve gerçekçi bir tutumla yapmıştır. Bu, genellikle olumsuz tümce kullanmamasından anlaşılmaktadır. O, önemli bulmadıklarını secilere fazla yer vermeyen, sanat kaygısı gütmeyen bir üslupla anlatmakta, eleştirisini böyle ifade etmektedir.

Tezkirede, Klasik Osmanlı edebiyatının mensur metinlerinde de yaygın olan uzun tümceler tercih edilmiştir. Özellikle paragrafların gelişme bölümlerinde, biraz da noktalama işaretlerinin kullanılmamasından kaynaklanan, birleşik, sıralı ve karmaşık yapıları tümceler ön plana çıkmıştır.

Eksik yargılı yapılara itibar etmemiştir. Kullandığı yargı birimleri tamamlanmış şekildedir. 155 tümceden sadece biri eksiltilidir. Bu durum onun ileri sürdüğü fikirlerin ve hükümlerin farklı anlaşılmasını önlemiş, Ne düşündüğünü tam ve net olarak ortaya koymuştur.

³¹ Fuat Bozkurt, *age*, s. 352.

Latîfi, söylemek istediklerini iyice düşünüp örgütleyerek, tasarlayıp planlayarak sağlam bir kompozisyon içinde vermeye özen göstermiş, devrik yapılı tümcelere itibar etmemiştir. Bütün tümcelerinin kurallı olması onun, titiz, planlı ve sağlam üslûbunun göstergesidir

KAYNAKÇA

- AKSAN Doğan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yay., Ankara 2003.
- ALYILMAZ Cengiz, **Latîfi Tezkiresinin Sentaks Yönünden İncelenmesi** (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1988.
- AYDIN İlker, “Türkçede Yan Tümce Türleri Ve İşlevleri”, **Dil Dergisi**, S: 126, Ankara 2005, s. 29-55.
- BİLGEGİL M. Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, Dergah Yay., İstanbul 1984.
- BOZKURT Fuat, **Türkiye Türkçesi**, Cem Yay., İstanbul 1995.
- CANIM Rıdvan, **Latîfi Tezkiretü’ş-şuarâ ve Tabsıratü’n-nuzamâ (İnceleme-Metin)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.
- CEVDET Ahmet, **Tezkire-i Latîfi**, İstanbul 1314.
- DELİCE, H. İbrahim; **Türkçe Sözdizimi**, Kitapevi Yay., İstanbul 2007.
- DİLÇİN Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yay., Ankara 1995.
- EKER Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay.,Ankara 2003.
- GENCAN Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, Ayraç Yay., Ankara 2001.
- GÖĞÜŞ Beşir, “Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri”, **TDAY-Belleten**, TDK Yay., Ankara 1968, s. 89-142.
- İSEN Mustafa, **Latîfi Tezkiresi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.
- İSEN Mustafa, -KILIÇ Filiz-AKSOYAK İ. Hakkı-EYDURAN Aysun, **Şair Tezkireleri**, Grafiker yay. , Ankara, 2002.
- KILIÇ Filiz - YILDIZ Ayşe, “Sehî, Latîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerinden Hareketle XVI. yy. Tezkirelerinde Bazı Üslûp Özellikleri”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, TDK yay. Ankara 2004, s. 1821-1853.
- MACİT Muhsin, **Divan Şiirinde Âhenk Unsurları**, Ankara 1996.
- ÖZKAN Mustafa - SEVİNÇLİ Veysi, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, 3F Yay., İstanbul 2008.
- PALA İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 1995.
- YILDIZ Ayşe, **Eski Türk Edebiyatında Seci** (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.